पाशानामचैतन्यात् तद्विलक्षणस्य पत्युः प्रथमसद्भावः। चेतनत्वसाधर्म्यात् पशूनां तदानन्त्यम्। अवशिष्टानां पाशानामन्ते विनिवेश इति क्रमनियमः। दीक्षायाः परमपुरुषार्थहेतुत्वात्तस्याश्च पशुपाशेश्वरस्वरूपनिर्णयोपायभूतेन मन्त्रमन्त्रेश्वरादिमाहात्म्यनिश्चायकेन ज्ञानेन विना निष्पादयितुमशक्यत्वात् तदवबोधकस्य विद्यापादस्य प्राथम्यम्। अनेकविधसाङ्गदीक्षाविधिप्रदर्शकस्य क्रियापादस्य तदानन्त्यम्। योगेन विना नाभिमतप्राप्तिरिति साङ्गयोगज्ञापकस्य योगपादस्य तदुत्तरत्वम्। विहिताचरणनिषिद्धवर्जनरूपां चर्यां विना योगोऽपि न निर्वहतीति तत्प्रतिपादकस्य चर्यापादस्य चरमत्वमिति विवेकः। तत्र पतिपदार्थः शिवोऽभिमतः। सकलात्मनां विद्येश्वरादीनाञ्च यद्यपि शिवत्वमस्ति तथापि परमेश्वरपारतन्त्र्यात् स्वातन्त्र्यं नास्ति। ततश्च तदुपकरणभुवनादीनां भावानां सन्निवेशविशिष्टत्वेन कार्यत्वमवगम्यते। तेन च कार्यत्वेनैषां बुद्धिमत्पूर्वकत्वमनुमीयत इत्यनुमानवशात् परमेश्वरप्रसिद्धिरुपपद्यते। ननु देहस्यैव तावत्कार्यत्वमसिद्धं न हि क्वचित् केनचित् कदाचित् देहः क्रियमाणो दृष्टचरः। सत्यं तथापि न केनचित् क्रियमाणत्वं देहस्य दृष्टमिति कर्तृदर्शनापह्नवो न युज्यते तस्यानुमेयत्वेनाप्युपपत्तेः। देहादिकं कार्यं भवितुमर्हति सन्निवेशविशिष्टत्वात् विनश्वरत्वाद्वा घटादिवत् तेन च कार्यत्वेन बुद्धिमत्पूर्वकत्वमनुमातुं सुकरमेव। विमतं सकर्तृकं कार्यत्वात् घटवत् यदुक्तसाधनं तदुक्तसाध्यं न यदेवं न तदेवं यथात्मादि। परमेश्वरानुमानप्रामाण्यप्रसाधनानुमानमन्यत्राकारीत्युपरम्यते "अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः। ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा" इति न्यायेन प्राणिकृतकर्मापेक्षया परमेश्वरस्य कर्तृत्वोपपत्तेः। न च स्वातन्त्र्यविरहितिरिति वाच्यं करणापेक्षया कर्तुः स्वातन्त्र्यविरहितेरनुपलम्भात् कोशाध्यक्षापेक्षस्य राज्ञः प्रसादादिना दानवत् यथोक्तं सिद्धगुरुभिः "स्वतन्त्रस्याप्रयोज्यत्वं करणादिप्रयोक्तृता। कर्तुः स्वातन्त्र्यमेतद्धि न कर्माद्यनपेक्षया" इति। तथा च तत्तत्कर्माशयवशाद्भोगतत्साधनतदुपादानादिविशेषज्ञः। ततश्च कर्ता अनुमानादिसिद्ध इति सिद्धम्। तदिदमुक्तं शास्त्रभवद्भिर्दृष्टस्मृतिभिः "इह भोग्यभोगसाधनतदुपादानादि यो विजानाति। तस्मैतेभूतस्मृहीदं पुंस्कर्मा शयविपाकस्मिति"। अन्यत्रापि "विवादाध्यासितं सर्वं बुद्धिमत्पूर्वकर्तृकम्। कार्यत्वादावयोः सिद्धं कार्यं कुम्भादिकं यथा" इति सर्वोत्कृष्टत्वादेवास्य सर्वज्ञत्वं सिद्धम् अज्ञस्य करणासम्भवात्। उक्तञ्च श्रीमन्मृगेन्द्रैः "सर्वज्ञः सर्वकर्तृत्वात् साधनाङ्गफलैः सह। यो यज्जानाति कुरुते स तदेवेति सुस्थितम्" इति। अस्तु तर्हि स्वतन्त्र ईश्वरः कर्ता न तु तावदशरीरः घटादिकार्यस्य शरीरवता कुलालादिना क्रियमाणत्वदर्शनात् शरीरवत्त्वे चास्मादादिवदीश्वरः क्लेशयुक्तोऽसर्वज्ञः परिमितशक्तिं प्राप्नुयादिति चेन्नैवं संस्याः अशरीरस्याप्यात्मनः स्वशरीरसन्दादौ कर्तृत्वदर्शनादभ्युपगम्यापि ब्रूमहे शरीरवत्त्वेऽपि भगवतो न प्राकृतदोषानुषङ्गः। परमेश्वरस्य हि मलकर्मादिपाशजालासम्भवेन प्राकृतं शरीरं न भवति किन्तु शास्त्रं शक्तिरूपैरीशानादिभिः पञ्चभिर्मन्त्रैर्मस्तकादिकल्पनायामीशानमस्तकस्तत्पुरुषवक्त्रोऽघोरहृदयोवामदेवगुह्यः सद्योजातपादः ईश्वर इति प्रसिद्धा। यथाक्रमानुग्रहतिरोभावादानलक्षणस्थितिलक्षणोद्भवलक्षणलयपञ्चककारणं स्वेच्छानिर्मितं तच्छरीरं न चास्मच्छरीरसदृशम्। तदुक्तं श्रीमन्मृगेन्द्रे "मलाद्यसम्भवाच्छक्तं वपुर्नैतादृशं प्रभोः" इति। अन्यत्रापि "तदपुः पञ्चभिर्मन्त्रैः पञ्चलक्षणयोनिभिः। ईश तत्पुरुषाघोरवामाद्यैर्मस्तकादिमत्" इति। ननु पञ्चवक्त्रस्त्रिपञ्चदृगित्यादिना आगमेषु परमेश्वरस्य सुस्पष्ट एव शरीरेन्द्रियादियोगः श्रूयत इति चेत्सत्यं निराकारे ध्यानपूजाद्यसम्भवेन भक्तानुग्रहकरणाय तत्तदाकारग्रहणाविरोधात्। तदुक्तं श्रीमत्पौष्करे "साधकस्य तु रक्षार्थं तस्य रूपमिदं स्मृतम्" इति अन्यत्रापि "आकारवांस्त्वं नियमादुपास्यो न वस्त्वनाकारसुपैति बुद्धिः" इति। लक्षणपञ्चकं च प्रपञ्चितं भोजराजेन "बहुविधं तल्लक्षणं सृष्टिस्थितिसंहारतिरोभावाः। तद्वदनुग्रहकरणं प्रोक्तं सततोदितस्यास्य" इति। एतच्च लक्षणपञ्चकं शुद्धाध्वविषये साक्षाच्छिवकर्तृकं शुद्धाध्वविषये त्वनन्तादिद्वारेणेति विवेकः। तदुक्तं श्रीमत्करणे "शुद्धेऽध्वनि शिवः कर्ता प्रोक्तोऽनन्तोहितो प्रभोः" इति। एवञ्च शिवशब्देन शिवत्वयोगिनां मन्त्रेश्वरमहेश्वरसकलशिवानां सर्वाणकानां शिवत्वप्राप्तिसाधनेन दीक्षादिनोपायकलापेन सह पतिपदार्थेन संग्रहः कृत इति बोद्धव्यम्। तदित्थं पतिपदार्थो निरूपितः। पशुपति